

Kształtowanie nowej kultury społeczeństwa w pierwszym okresie transformacji ustrojowej w Polsce i Rosji

1. Problemy definicyjne

Kultura polityczna jest elementem składowym ogólnej kultury społeczeństwa. Najważniejszymi jej elementami są wartości, rytuały, symbole, bohaterowie i wzory zachowań społecznych. Kultura jest właściwością wyuczoną w procesach socjalizacji, co odróżnia ją od „natury ludzkiej”, której cechy nabywane są w drodze dziedziczenia, oraz od „osobowości”, która jest po części wyuczona, po części zaś dziedziczona. Kategoria kultury jest najczęściej analizowana na płaszczyźnie narodowej (np. kultura polska, rosyjska, amerykańska) lub na płaszczyźnie cywilizacyjnej (np. kultura zachodnia, azjatycka, hinduska) (Jabłoński, 1998, s. 177).

Wśród różnych definicji kultury politycznej najbardziej upowszechniona wydaje się być ta, która definiuje ją jako ogół wzorców indywidualnych postaw i orientacji wobec polityki, występujących wśród członków systemu politycznego (*Leksykon politologii*, 1996)¹. Jest to bardzo ogólna definicja i nie wyjaśnia ona w pełni złożoności zjawiska. Do głównych składników pojęcia „kultura polityczna” zalicza się wartości, przekonania, oceny oraz wzory zachowań politycznych, składające się na określone postawy jednostek i grup wobec polityki i systemu politycznego. Postawy mogą być kształtowane w oparciu o mniejszy lub większy zakres wiedzy o cechach reżimu politycznego oraz mogą pojawiać się w formie aktywnej lub pasywnej, oceniającej rzeczywistość bez angażowania się w jej zmianę (Jabłoński, 1998, s. 178).

Można spróbować przeanalizować kulturę polityczną jako ogół postaw, wartości i wzorców zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli. Na tak rozumianą kulturę polityczną składa się kilka elementów. Jest to niewątpliwie wiedza o polityce, znajomość faktów oraz zainteresowanie wydarzeniami politycznymi. Drugim elementem będzie umiejętność dokonywania oceny zjawisk i procesów politycznych oraz wydawanie sądów wartościujących dotyczących tego, jak władza powinna być sprawowana. Element trzeci stanowi emocjonalna strona postaw politycznych. Są to nie zawsze dające się racjonalnie uzasadnić czynniki, które wpływają na określone poglądy polityczne, a w szczególności na zachowania polityczne poszczególnych osób. Często wynikają one z tzw. charakteru narodowego czy psychologicznych uwarunkowań aktywności politycznej poszczególnych osób. I wreszcie element ostatni to uznane wzorce zachowań politycznych. Chodzi tu o przyjęte w danym społeczeństwie zachowania polityczne, które można określić jako typowe, czy charakterystyczne dla danej społeczności i dające się przewidzieć reakcje na zaistniałe fakty polityczne.

Zdaniem G. Almonda i S. Verby pojęcie „kultura polityczna” odnosi się do specyficznemu politycznemu nastawieniu wobec rzeczywistości. Nastawienie to w konsekwencji warunkuje postawy wobec ustroju politycznego i jego poszczególnych elementów oraz do oceny roli, jaką w ramach systemu może odegrać jednostka. Warunkiem powstania obywatelskiej (uczestniczącej) kultury politycznej jest przełamanie poczucia alienacji jednostki wobec działań politycznych zarówno państwa, jak i innych podmiotów (szerzej zob.: Almond, Verba, 1963).

Obok ogólnego pojęcia, jakim jest kultura polityczna możemy wyróżnić również bardziej szczegółowe jej odmiany. Często posługujemy się pojęciem kultury politycznej społeczeństwa, rozumiejąc przez to pewien uniwersalny dla danej społeczności model kultury politycznej. Ale przecież wiadomo, iż poziom kultury jest w społeczeństwie bardzo zróżnicowany. Zależy on od wielu czynników. Do najważniejszych należą m.in. poziom wykształcenia ogólnego, trwałość przekonań politycznych, zainteresowanie polityką, wreszcie skłonność lub jej brak do aktywnego udziału w przedsięwzięciach politycznych. Występują wyraźne różnice w kulturze politycznej poszczególnych grup społecznych. W literaturze najczęściej różnicuje się kulturę polityczną elit, działaczy politycznych i pozostałej części społeczeństwa. Podział ten jest daleko niewystarczający, ale pozwala na uzewnętrznienie podstawowych różnic w sposobie pojmowania polityki oraz wykorzystywania przynależnej obywatelowi możliwości czynnego udziału w życiu politycznym. Można wyraźnie dostrzec odmienne formy uczestnictwa politycznego w wyróżnionych grupach. Elity polityczne z założenia stanowią najbardziej aktywną część społeczeństwa. To one posiadają nie tylko najpełniejszą wiedzę o polityce, ale dysponują również znajomością mechanizmów aktualnie kształtujących decyzje i działania polityczne. To elity przecież uczestniczą w podejmowaniu decyzji.

Elity polityczne są awangardą społeczeństwa w zakresie kształtowania jego kultury politycznej. Stanowią one odrębną część elity w szerokim rozumieniu. Różni je od tych elit przede wszystkim sposób przystępowania do nich. Ma on bowiem charakter sformalizowanej selekcji dokonywanej przez innych członków społeczeństwa np. w formie wyborów czy delegowania. Drugim ważnym elementem wyróżniającym elity polityczne jest fakt, że biorą one bezpośredni udział w podejmowaniu decyzji dotyczących ogółu społeczeństwa. Decyzje te odnoszą się do różnych sfer życia społecznego. Fakt przynależności do elity politycznej w niczym nie ogranicza członkostwa w innej elicie (szerzej zob.: Stelmach, Zyborowicz, 1992).

Aktyw polityczny stanowią osoby bardziej niż przeciętnie zaangażowane w działania o charakterze politycznym. W przeciwieństwie do elity, nie uczestniczą bezpośrednio w podejmowaniu decyzji politycznych, ale aktywnie działają na rzecz ich realizacji. Są najbardziej zaangażowaną politycznie częścią społeczeństwa. Wpływają na treści programów i decyzji politycznych. Prowadzą agitację wśród potencjalnych wyborców w celu pozyskania szerokich kręgów społeczeństwa dla programu oraz kandydatów swojej formacji politycznej. To ta grupa w największej mierze wpływa na poziom kultury politycznej ogółu społeczeństwa.

2. Typy kultury politycznej

Kultura polityczna społeczeństwa nie jest jednolita ani w obrębie danego społeczeństwa, ani w poszczególnych okresach jego rozwoju. Tradycyjnie można wyróżnić trzy podstawowe typy kultury politycznej. Jako najbardziej prymitywną wyróżnia się tradycyjną kulturę polityczną zwaną też parafialną². Charakteryzuje się ona brakiem jakiegokolwiek wiedzy o polityce i powstrzymywaniem się od udziału w życiu publicznym. Oznacza to w konsekwencji całkowity indyferentyzm polityczny. Działalnością polityczną zajmują się wyłącznie osoby przynależące do wyraźnie zamkniętej elity. Pozostałe jednostki nie mają żadnych praw ani możliwości wywierania wpływu na decyzje polityczne. Jest to typ kultury politycznej charakterystyczny dla społeczeństw pierwotnych i systemów niedemokratycznych.

Drugim typem jest poddańcza kultura polityczna. Występowała ona zarówno w społeczeństwach tradycyjnych, zdominowanych przez kastowy układ społeczny, jak również we współczesnych społeczeństwach demokratycznych. Polega ona na biernej postawie obywateli, którzy zadawalają się rolą „kibiców” w życiu politycznym. Niekiedy pilnie obserwują wydarzenia polityczne, innym razem w ogóle nie zwracają na nie uwagi. Rzadko korzystają ze swych praw politycznych. Ogólnie można powiedzieć, iż jedynie spodziewają się, że elita władzy będzie rządziła w sposób satysfakcjonujący obywateli.

Dopiero partycypacyjny typ kultury politycznej zakłada aktywność obywateli w sferze polityki. Nie tylko korzystają oni ze swych praw wyborczych, ale chętnie uczestniczą we wszelkich działaniach politycznych, które mają wpływ na sytuację w kraju. Zdecydowana większość obywateli aktywnie uczestniczy w życiu kraju i przyjmuje na siebie współodpowiedzialność za jego losy. Dostrzegają oni związek pomiędzy swoją własną aktywnością i udziałem w życiu publicznym a rezultatami działań politycznych władzy. Jest to charakterystyczny typ kultury politycznej dla systemów demokratycznych. Jego najbardziej rozwiniętą odmianą jest obywatelska kultura polityczna, stanowiąca połączenie elementów zarówno poddańczej, jak i uczestniczącej kultury politycznej. Ten model kultury, wyróżniony przez znanych badaczy przedmiotu G. Almonda i S. Verbe, przewiduje ograniczony zakres uczestnictwa w rządzeniu, ale za to znaczną partycypację obywateli w wyłanianiu oraz legitymizowaniu do działania demokratycznie wybranych elit. Warunkiem powstania tego typu kultury jest przezwyciężenie poczucia alienacji jednostki w społeczeństwie i chęć włączenia się w sferę aktywności politycznej. Wymagane jest więc tutaj chociażby minimalne zaangażowanie się w procedury polityczne. Do ukształtowania tego typu kultury politycznej dążą społeczeństwa we wszystkich państwach, które wyzwoliły się z systemów totalitarnych.

3. Zmiany w kulturze politycznej w Polsce i Rosji

Kultura polityczna nie jest stabilna. Zmienia się ona wraz ze zmianą systemu politycznego, przeobrażeniami świadomościowymi, doświadczeniem, rozwojem społecznym i gospodarczym, a także ogólnymi zmianami cywilizacyjnymi. Niemniej jednak

² W literaturze określa się ją niekiedy jako zaściankową kulturę polityczną.

pewne zaszczości o charakterze historycznym oraz psychologicznym często wywierają głęboki wpływ na współczesne zachowania polityczne ludzi. Tradycja, mentalność czy charakter narodowy nie są łatwe do przezwyciężenia i zazwyczaj odciskają swoje piętno na współczesności.

W okresie Związku Radzieckiego można było w politologii zachodniej wyróżnić dwie zasadnicze szkoły dotyczące rosyjskiej kultury politycznej. Zwolennicy jednej koncepcji uważali, iż nie ma żadnej istotnej różnicy pomiędzy kulturą polityczną występującą w Rosji przed rewolucją i za czasów radzieckich. Stali oni na stanowisku, iż rewolucja proletariacka i stalinizm były prostą kontynuacją autokratycznej tradycji sprawowania władzy w Rosji. Jeden ze zwolenników tej koncepcji, znany amerykański politolog Z. Brzeziński uważał, iż radziecka kultura polityczna wyraźnie czerpała wzorce z zakorzenionej w rosyjskiej tradycji skłonności do totalitaryzmu i autokratyzmu. Pesymistycznie więc oceniał on możliwości demokratyzacji systemu politycznego Rosji i upodmiotowienia obywateli.

Drugi nurt bardziej optymistycznie postrzegał przyszłość Rosji. Jego zwolennicy uważali, iż zarówno stalinizm, jak i szerzej totalitaryzm były tylko przejściowym zjawiskiem i są możliwe do usunięcia z mentalności przeciętnego obywatela. Uważali oni za realne takie przekształcenia w świadomości, które doprowadzą do poczucia współodpowiedzialności ludzi za losy kraju. To poczucie współodpowiedzialności musi występować w połączeniu ze świadomością, iż każdy może wpływać na wydarzenia polityczne i stać się jednym z ich animatorów. Zbudowanie takiego przekonania wymaga czasu oraz pozytywnych przykładów i doświadczeń. Po zapoczątkowanej przez M. Gorbaczowa pierestrojce procesy te uległy najpierw wyzwoleniu, a później, za czasów B. Jelcyna, znacznemu przyspieszeniu. Rosjanie uwierzyli, że mają realny wpływ na to co się dzieje w ich kraju. Ta sytuacja, niestety, trwała bardzo krótko. Szybko powrócono do wcześniejszych, znanych z czasów radzieckich form sprawowania władzy.

Nie wdając się w szczegółową analizę przedstawionych powyżej poglądów, można jednak postawić kilka tez dotyczących obecnego stanu i tendencji rozwojowych kultury politycznej w Rosji.

Po pierwsze, trzeba wyraźnie stwierdzić, iż obecny model kultury politycznej jakościowo różni się od występującego wcześniej. Zmiana dotyczy kilku elementów. Udział w procedurach partycypacyjnych jest na średnim europejskim poziomie. W przypadku Rosji można powiedzieć, że to fatalnie. Frekwencja wyborcza w czasach Związku Radzieckiego sięgała bowiem 98%, a teraz niewiele przekracza 50%. To prawda, ale dawniej udział w wyborach był traktowany jako obowiązek i władze potrafiły to wyegzekwować. W pierwszym okresie transformacji ustrojowej dobroć udziału w elekcjach nie budziła wątpliwości. Istniały formalne, demokratyczne procedury wyłaniania kandydatów do organów przedstawicielskich. Wyborca miał możliwość dokonania rzeczywistego rozróżnienia pomiędzy odmiennymi opcjami programowymi i personalnymi. Jego głos nie miał, tak jak dawniej, jedynie potwierdzić poparcia dla wcześniej ustalonych składów władz i wspólnego dla wszystkich kandydatów programu politycznego. Upadek Związku Radzieckiego i początki systemu demokratycznego dały w konsekwencji możliwość wyrażania woli politycznej przez obywateli. Konsekwencją tego był wybór konkretnego programu politycznego

i wskazanie osób, które program ten powinny realizować. Ze względu na mnogość partii i organizacji politycznych ubiegających się o poparcie w wyborach, obywatel, aby oddać głos na najbliższe jego poglądom i oczekiwaniom ugrupowanie, musiał posiadać przynajmniej minimum orientacji w proponowanych mu programach. Stąd wymuszone zainteresowanie tym, co się dzieje w polityce.

Czy w związku z tym co powiedziano wyżej można wyciągnąć wniosek, iż w Rosji zaczęła się ukształtować nowa, partycypacyjna kultura polityczna? Tutaj należy zachować daleko idącą ostrożność w formułowaniu jednoznacznych opinii. Nadal w mentalności dużej części Rosjan pozostał rodzaj kultu dla przywódcy. Może to wynikać z pewnej tęsknoty do autokratyzmu rozumianego jako rozstrzyganie spraw ważnych przez innych, bez udziału zainteresowanych. Ludzie często odpychają od siebie rozwiązywanie problemów, oczekując, że zrobi to za nich władza. Jak to wpływa na kulturę polityczną? Z jednej strony odwodzi część osób od udziału w jakichkolwiek działaniach politycznych. Umacnia więc peryferyjny typ kultury politycznej. Z drugiej jednak strony zachęca do udziału w wyborach, ponieważ daje nadzieję, że wybranie najlepszych z możliwych kandydatów do władzy daje większą szansę, że ta władza będzie funkcjonowała dobrze i lepiej zrealizuje zadania, które jej powierzono.

W Polsce kultura polityczna ma zgoła inną tradycję niż w Rosji. W państwach byłego obozu socjalistycznego wraz z początkiem transformacji systemowej powstały warunki do powrotu do dawnych tradycji zarówno narodowych, jak i politycznych. Odżyły tradycyjne wartości narodowe, religijne, społeczne, które w okresie poprzednim nie mogły swobodnie egzystować. Nastąpił proces, który możemy nazwać zachłyśnięciem się demokracją. Pluralistyczne społeczeństwo mogło wreszcie odreagować stłumioną przez lata chęć zmanifestowania swoich poglądów politycznych. Stąd nie jest przypadkiem, iż najważniejsze zmiany w systemie politycznym zapoczątkowane zostały wraz ze stworzeniem prawa, które umożliwiała swobodę zrzeszania się. Gwałtownie zaczęła rosnąć liczba partii i organizacji politycznych. Ich różnorodność odzwierciedlała podziały polityczne i organizacyjne istniejące w dotychczas jednolitym, jak głosiła propaganda komunistyczna, społeczeństwie. Zachłyśnięcie się demokracją miało także negatywne skutki. Pojawiły się problemy z wyłonieniem większości parlamentarnej, która byłaby zdolna do sprawnego pokierowania państwem w okresie przełomu politycznego. Zjawisku atomizacji sceny politycznej towarzyszył brak doświadczenia w rządzeniu nowo wykreowanych elit politycznych.

Pomimo tak niesprzyjających okoliczności, w pierwszym okresie transformacji zainteresowanie polityką i udział w działaniach politycznych obywateli były bardzo duże. Żywiołowe zainteresowanie polityką bardzo szybko ustąpiło jednak miejsca zniechęceniu, a następnie przeobraziło się w apatię i bierność. Można stwierdzić, iż po krótkotrwałym etapie partycypacyjnej kultury politycznej nastąpił szybki powrót do jej poddańczej formy. Tym razem powodem apatii społeczeństwa nie był charakter reżimu politycznego, lecz wolny wybór. Zniechęcenie do czynnego udziału w życiu politycznym było spowodowane szeregiem czynników. Niewątpliwie do najważniejszych należało rozczarowanie efektami przemian systemowych. Spodziewano się szybkiego wzrostu gospodarczego oraz poprawy materialnych warunków życia. Tymczasem gospodarka funkcjonowała coraz gorzej, a trudności życia codziennego wcale się nie zmniejszały. Drugim ważnym powodem bierności politycznej obywateli był niejasny

układ sceny politycznej. Mnogość partii i innych ugrupowań politycznych powodowała, iż znaczna część wyborców przestała orientować się w szybko zmieniającym się układzie politycznym. Zniechęcało to do udziału w życiu publicznym. I wreszcie aspekt trzeci, to wyraźne preferowanie aktywności w sferze ekonomicznej, mające przynieść zaspokojenie potrzeb materialnych, kosztem zaangażowania w życie społeczne. Utrwał się tym samym poddańczy typ kultury politycznej. Teza ta znajduje poparcie w wynikach przeprowadzanych wówczas sondaży opinii publicznej w Polsce dotyczących powodów powstrzymywania się od udziału w wyborach (por.: Stelmach, Zyborowicz, 1998; Stelmach, Zyborowicz, 1998a, s. 124 i n.). Było to szczególnie widoczne w pierwszej fazie tranzytacji systemowej. Trzeba jednak podkreślić, że również w późniejszym okresie, pomimo ustania niektórych z przytoczonych przyczyn, taki typ kultury politycznej został ugruntowany. W chwili obecnej charakteryzuje się on niskim poziomem partycypacji politycznej obywateli.

4. Dynamika zmiany systemowej a partycypacja polityczna w Polsce

W Polsce można wyodrębnić pięć faz aktywności politycznej obywateli w okresie transformacji systemowej. Podstawowymi kryteriami zastosowanymi przy ich wyróżnieniu są deklaracje dotyczące preferencji politycznych, zachowania polityczne oraz znaczące fakty polityczne.

Pierwszym wyróżnionym okresem jest **faza entuzjazmu** przypadająca na przełom lat 1989/1990. Jej źródła pochodzą z 1980 roku i wiążą się z pojawieniem się „Solidarności” jako masowego ruchu społecznego. W wyniku porozumień „okrągłego stołu” w 1989 r. Pojawiła się dla opozycji politycznej szansa odgrywania aktywnej roli w kształtowaniu zmian systemowych w państwie socjalistycznym. Pierwszym testem publicznej akceptacji dla nowych elit były wybory parlamentarne w czerwcu 1989 roku. Opozycja polityczna, utożsamiana z NSZZ „Solidarność”, już w pierwszej turze wyborów otrzymała wszystkie tzw. wolne mandaty w Sejmie i ostatecznie 99% mandatów w Senacie. Wskazuje to na bardzo szerokie poparcie społeczne dla zmian wprowadzanych przez „Solidarność” do polskiego systemu politycznego. Wsparcie to miało charakter pełnego zaufania dla elit Solidarności. Sama organizacja została zinterpretowana jako ucieleśnienie aspiracji większości obywateli do wolności, demokracji i sprawiedliwości. Wobec braku orientacji w nowym, właśnie wyłaniającym się systemie politycznym, głosujący oddali swój głos na symbol, główną siłą sprzeciwiającą się funkcjonującemu systemowi politycznemu.

Po prawie rocznym entuzjazmie nastąpiło szybkie przejście do drugiego okresu, który można nazwać **fazą niecierpliwości**. Ten etap obejmował kryzys przełomu lat 1990/1991. Po przyjęciu władzy przez nowe siły polityczne ogromna większość społeczeństwa, która go popierała, liczyła na szybkie rezultaty reform gospodarczych, które byłyby zauważalne dla przeciętnego obywatela. Tymczasem sytuacja materialna ludności pogarszała się. Narastał niepokój i niecierpliwość. Zaufanie do rządu Tadeusza Mazowieckiego zmniejszyło się. Nowa klasa polityczna postanowiła po raz kolejny zwrócić się do symbolu. Tym razem indywidualności w życiu publicznym. W wyborach prezydenckich w grudniu 1990 r. faworytem był Lech Wałęsa. Szybko jednak

okazało się, że oprócz legendarnego lidera „Solidarności” wyrosła grupa aktywnych, już dobrze znanych i ambitnych polityków. To prawda, że wygrał Lech Wałęsa, ale przy niskiej frekwencji wyborczej nie odniósł imponującego zwycięstwa. W grudniu 1990 roku społeczeństwo po raz kolejny udzieliło poparcia obozowi „Solidarności”, ale uczyniło to już z większą rezerwą i na umiarkowanym poziomie. Spowodowane to było nie tylko pojawiającym się już sceptycyzmem dla nowych elit politycznych, ale także stanowiło efekt wyraźnych podziałów w niedawno jeszcze spójnym środowisku opozycji politycznej wobec systemu socjalistycznego.

W latach 1991–1992 polskie społeczeństwo weszło w **fazę refleksji**. Wybory prezydenckie w 1990 roku ożywiły, na bardzo krótki czas, społeczne nadzieje. Nowy prezydent nie rozwiązał żadnego z głównych problemów życia społecznego. Udzielony mu kredyt zaufania społecznego szybko uległ rozproszeniu. Obywatele byli coraz mniej zaangażowani w życie publiczne. Zainteresowanie polityką i działalnością polityczną systematycznie malało. Przebudzenie przyniosły jedynie przyspieszone wybory parlamentarne w październiku 1991 roku. Spowodowały one znaczny wzrost wpływów politycznych ugrupowań z lewej strony sceny politycznej. W tym samym czasie nastąpił proces przyspieszonej atomizacji „Solidarności” jako ruchu politycznego. Powstawały coraz to nowe partie polityczne. Sprzyjała temu procesowi bardzo liberalna ustawa o partiach politycznych z 28 lipca 1990 roku.

Rozpoczął się proces odejścia od romantycznego obrazu transformacji. Wyobrażenia, że nowy system będzie bardziej przyjazny obywatelom tylko dlatego, że opiera się na demokratycznych zasadach, a gospodarka stanie się natychmiast bardziej efektywna, okazały się marzeniem. Pojawiła się refleksja potrzeby wyboru nowych rozwiązań systemowych oraz wyraźnego zdefiniowania głównych kierunków działania.

W ten sposób przeszliśmy do kolejnego etapu, który możemy zdefiniować jako **fazę obaw**. Obejmuje on dłuższy okres niż wcześniej zidentyfikowane fazy. Dotyczy on lat 1993–1995. Wejście w ten etap nastąpiło już w połowie 1993 roku. Do stałego i konsekwentnego elektoratu lewej strony sceny politycznej dołączyli nowi zwolennicy. Przyczyną tego procesu była nie tyle tęsknota za starym systemem politycznym, ale zapewne coraz silniej odczuwalna potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa socjalnego. Było to zatem pragnienie państwa opiekuńczego, poparte nadzieją, że partie lewicowe znajdą równowagę między gospodarką rynkową a polityką bezpieczeństwa socjalnego. Lewica wygrała także dlatego, że hasła wyborcze Sojuszu Lewicy Demokratycznej i Unii Pracy odpowiadały na zapotrzebowanie większości wyborców, nie tylko o poglądach lewicowych. Deklarowano przemawiające do przeciętnego pracobiorcy obietnice i gwarantowano opiekę socjalną państwa. Jednocześnie z naciskiem potwierdzano pełne poszanowanie dla zasad demokratycznego państwa prawa. Natomiast deklaracje i obietnice wyborcze składane przez ugrupowania prawicowe charakteryzowały się niskim stopniem atrakcyjności. Było to szczególnie istotne w przypadku głosujących, którzy nie dostosowali się do wymogów gospodarki wolnorynkowej. Oczekiwania społeczne były nadmierne, a ich realizacja nie następowała.

Przy silnej atomizacji prawej strony sceny politycznej oraz nowych zasadach prawa wyborczego wyraźnie faworyzujących największe ugrupowania polityczne (np. tzw. progi zaporowe oraz system przeliczania głosów na mandaty oparty na metodzie d'Hondta) nastąpiło zwycięstwo zjednoczonej lewicy.

Od końca 1995 r. mieliśmy do czynienia z sytuacją, którą można nazwać **fazą rywalizacji**. Obywatele coraz dobitniej wyrażają potrzebę przeprowadzenia prawdziwych, głębokich reform zarówno w sferze ekonomicznej, jak i politycznej. W sferze działań politycznych społeczeństwa następuje proces stopniowego odchodzenia od przewagi uwarunkowań emocjonalnych na rzecz racjonalności. Efektem takich postaw jest ekspresyjna bipolaryzacja polskiej sceny politycznej. Rozpoczął się proces łączenia różnych grup politycznych z podobnymi postanowieniami programowymi. Rezultatem tej taktyki było m.in. utworzenie Akcji Wyborczej Solidarność, największego ugrupowania parlamentarnego po wyborach w 1997 roku.

5. Wnioski końcowe

Zmiany w sferze kultury politycznej społeczeństwa następują nieustannie. Jednak ulegają przyspieszeniu w okresie politycznych przełomów i gwałtownych zmian społecznych. Każda rewolucja powoduje istotne zmiany nie tylko w sferze aktywności politycznej jednostki i społeczeństwa jako całości, ale często prowokuje również przemiany w dominującym wciąż modelu kultury politycznej. Zjawisku temu towarzyszą także zmiany w sferze przekonań i postaw. Ten ostatni element jest szczególnie istotny. Konkretno zachowania, również w sferze polityki, są konsekwencją wiedzy, znajomości faktów, przekonań i emocjonalnego stosunku do zachodzących zmian. Efektem połączenia tych elementów jest uczestnictwo w działaniach politycznych lub przyjęcie roli biernego obserwatora. Takie postawy niekoniecznie muszą być trwałe. Wraz ze zmieniającymi się okolicznościami, opinie, stanowiska i postawy ludzi ulegają zmianie. Proces ten znajduje potwierdzenie również w obecnej rzeczywistości. Przebieg transformacji ustrojowej wyraźnie potwierdza tę tezę.

W demokratycznym społeczeństwie trudno wyobrazić sobie sytuację, w której obywatele odmawiają aktywnego udziału w życiu publicznym. Niemniej jednak nowy model uczestnictwa w kulturze politycznej nie powstanie natychmiast. Jest to długi i bardzo trudny proces. O jego przebiegu decyduje bardzo złożony zespół zdarzeń i wiele uwarunkowań, zarówno tych mocno zakorzenionych w kulturze danego narodu, jak i tych, które mają charakter incydentalny i tylko chwilowo odgrywają istotną rolę w procesach politycznych. Powyżej zaprezentowane zostały tylko niektóre z nich i to tylko te, które w konkretnym okresie odnosiły się do specyficznych, polskich warunków. Niemniej jednak można szukać pewnych prawidłowości, które pojawiają się również w innych krajach, w których ma miejsce proces transformacji ustrojowej.

Bibliografia

- Almond G., Verba S. (1963), *The Civic Culture*, Princeton.
- Jabłoński A. W. (1998), *Kultura polityczna i jej przemiany*, w: *Studia z teorii polityki*, t. II, red. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław.
- Kawecki W. (2015), *Vademecum kultury politycznej: personalistyczna koncepcja polityki*, Warszawa.
- Kosman M. (2009), *Kultura polityczna – kultura historyczna*, Poznań.

Kultura polityczna jako przedmiot badań (2016), red. A. Sarnacki, Kraków.

Leksykon politologii (1996), red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław.

Kultura polityczna Polaków: przemiany, diagnozy, perspektywy (2010), red. K. B. Janowski, Toruń.

Stelmach A., Zyborowicz S. (1992), *Elity polityczne a partycypacja polityczna*, w: *Elity polityczne w Polsce*, red. K. Pałeczki, Warszawa.

Stelmach A., Zyborowicz S. (1998), *Politologia a tranzycja systemowa w Polsce*, w: *Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy rozwoju*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław.

Stelmach A., Zyborowicz S., (1998a), *Problem społecznej akceptacji dla elit politycznych w Polsce w okresie tranzycji systemowej*, w: *Polska w procesie przeobrażeń ustrojowych*, red. S. Wróbel, Katowice.